

ԿԱՄ

ՀԱՆԴԵՍ

ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԵՒ ՓՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ԹԻԻ 10
(2022)

ԵՐԵՒԱՆ

հայ գրքի կենտրոն

Բովանդակություն

Բաֆֆի Անեմեան	ՎԱՀԱՆ ԻՇԽԱՆԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ 5
Մ.Ն.	ՓՈԽԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ 7

1. Օտարություն եւ մոռացություն

Վազրիկ Պազիկ	ՄՈՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.....13
Դաւիթ Մոսիսեան	ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆԻ ՎԷՊԵՐԸ 43
Ժանին Ալբունեան	«ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ» ՄԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ 67

2. Բաբել եւ Բաբելոն

Կիլ Անիհար	ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿՐՕՆՔԸ 99
	<i>Ծանօթագրություններ.....112</i>
Ժոէլ Մաքելի	«ԵԹԷ ՔԵԶ ՄՈՌՆԱՄ, ԲԱԲԵԼՈՆ». ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԷՊԻ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ...119
(Leonard Cohen/Sharon Robinson	By the rivers dark ..... 134)

3. Հեօլտերլինի հետքերուն վրայ (Բ)

Ժիլ Տըլէօզ	ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ 139
Քլոտիա Քասքո	ԺԱՄԱՆԱԿԸ ՈՐ ԻՆՔՆ ԻՐ ՀԵՏ ԱՅԼԵԻՍ ԶԻ ՀԱՄԸՆԿՆԻՐ 159

4. Գիրքերու աշխարհէն

Թալին Սունեան	ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԶԱԻԷՆ ՊԻՊԵՌԵԱՆԻ ՄՕՏ.....
	183

Մարկ Նշանեան	ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ
1. Ընթերցումի համագրայնութիւնը [Սերգէյ Ստեփանեան, <i>Ժամանակի երկու ընթերցում, YBPIS եւ MNEMOSYNH</i>]	191
2. Բարոյագիտութիւն եւ պարկեշտութիւն [Սարգիս Քէհեանեան, <i>Բարոյագիտութիւն: Փիլիսոփայական ակնարկ</i>].....	211
3. Յետխորհրդայինը որպէս յետգաղութային [Հրաչ Բայադեան, <i>Երեւակայելով անցեալը. խորհրդահայ արդիականութեան պատկերներ</i>]	219

Դաւիթ Մոսիսեան	ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ ԽԱԶԻԿ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆԻ ՀԵՏ .....
	231

Ժանիկ Ալթունեան

ԻՆՁՈՎ «ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ» ՄԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐՆԱՅ ՀՈԳԵԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆԴԻՍԱՆԱԼ

[ԿԱՄ թիւ 7ին մէջ լոյս տեսած էր Ժանին Ալթունեանի գրութիւնը՝ «Նիկողոս Սարաֆեան: Անհայրենիք բանաստեղծ, քսանական թուականներու “գաղթական”»: Սոյն յօդուածը ձեռով մը անոր շարունակութիւնն է: Հոս եւս՝ ֆրանսերէն լոյս տեսած իր գիրքերէն մեկնելով է որ Ժանին Ալթունեան պատրաստած է սոյն աշխատասիրութիւնը, մասնաւորաբար 2005ի *L'intraduisible. Deuil, mémoire, transmission* եւ 2019ի *L'Effacement des lieux* հատորներէն: Աշխատասիրութեան կեդրոնը կը գրաւէ Գրիգոր Պըլտեանի *Cinquante ans de littérature arménienne en France* (CNRS, 2001) գիրքին շուրջ մտորում մը: Այդ գիրքը ունի հայերէն թարգմանութիւն մը (ի հարկէ՝ արեւմտահայերէն), Արփի Թոթոյեանի ձեռամբ, Ֆրանսահայ գրականութիւն, 1922-1972: Նոյնէն Այլը վերնագիրով (Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆո, Երեւան, 2017): Այնպէս որ այդ գիրքէն Ժանին Ալթունեանի կողմէ կատարած բոլոր մէջբերումներուն համար՝ կը յղենք հրապարակին վրայ գտնուող այդ թարգմանութեան ու կը հետեւինք անոր: Բայց բոլոր պարագաներուն՝ տուինք նաեւ ֆրանսերէնը: Հարցը այն է, որ այս աշխատասիրութիւնը շատ յստակ գաղափար մը կը պաշտպանէ, որ սեւ ճերմակի վրայ արձանագրուած է 2019ի գիրքին ետեւի կողքին վրայ, ահաւասիկ (այս տողերը արդէն իսկ մէջբերուած էին ԿԱՄ թիւ 7ի Նիկողոս Սարաֆեանին նուիրուած յօդուածին գլուխը դրուած՝ ներածական տողերուն մէջ. «Անհրաժեշտ է որ ջնջումի փորձառութիւն մը թարգմանուի այլոց լեզուին մէջ, որպէսզի արձանագրուի աշխարհի երեսին: – Թարգմանական այդ աշխատանքով է, որ հաւաքական ոճի մը մը ժառանգորդները կրնան իրենց պատմութիւնը ենթակայացնել եւ փոխանցել: –

Թարգմանական այդ աշխատանքը մէկէ աւելի սերունդներ կը պահանջէ, մինչեւ որ «ասպնջական երկրին» լեզուով «Թարգմանուածը» արձանագրուի նոյն այդ երկրի մշակոյթին եւ քաղաքական ընդհանուր դաշտին մէջ»։ Այս սկզբունքին համաձայն՝ հոս հրամցուածը Գրիգոր Պըլտեանի 2001ին լոյս տեսած Ֆրանսերէն հատորին կ'անդրադառնայ եւ ո՛չ թէ 2017ին լոյս տեսած անոր հայերէն տարբերակին։ Մեկնութիւնները եւ վերլուծումները այդ հատորին կը վերաբերին, շեշտուած կերպով մը, քանի որ Ժանին Ալթունեան հոս կ'ըսէ մինչեւ իսկ որ «այդ թարգմանութիւնը ձեւով մը կ'անգիտանայ, նոյնիսկ կը հերքէ այս հատորին ներկայացուցած եւ մարմնաւորած հոգեկան ու քաղաքական իրադարձութիւնը»։ Յստակ պէտք է ըլլայ ուրեմն որ մեկնակէտը ֆրանսերէն բնագիրն է։ Անշուշտ երբ սոյն յօդուածը մենք հայերէնի կը թարգմանենք ԿԱՄի ընթերցողներուն համար, հարցը կը բարդանայ, քանի որ ստիպուած ենք մեր կարգին հայերէնը տալու այն էջերուն որոնց մէջքերումը Ժանին Ալթունեանին համար՝ իմաստալից է միմիայն որովհետեւ ֆրանսերէն գրուած են, «ասպնջական» երկրին լեզուով եւ անոր հաստատութենական կառոյցներու հովանիին տակ։ Այս պատճառով է, որ ֆրանսերէնը միշտ պէտք է ներկայ ըլլար մեր թարգմանութեան մէջ։

Մ.ն.]

2001ին լոյս տեսած իր *Cinquante ans de littérature arménienne en France*¹ գիրքին սկիզբը՝ Գրիգոր Պըլտեան շնորհակալիքի էջը կը վերջացնէ հետեւեալ տողերով.

«Enfin je tiens à remercier le CNRS d’avoir accueilli cet ouvrage dans ses collections, tant il est vrai que la publication d’un volume ressuscitant la mémoire d’une culture vouée à l’oubli ne prend tout son sens que par un processus l’institutionnalisant».²

Կ’ուզեմ վերջապէս շնորհակալութիւն յայտնել CNRS-ին այս գիրքը իր մատենաշարերէն մէկուն մէջ ընդունած ըլլալուն համար, այնքան նշմարիտ է որ մոռացութեան մատնուած մշակոյթի մը յիշողութեան յարութիւն տուող հատորի մը հրատարակութիւնը լիովին կ’իմաստաւորուի միմիայն հաստատութեան անանցնող գործընթացով մը:

Նպատակս է հոս ուրեմն այս յայտարարութեան նշմարտացիութիւնը քննել, նկատի ունենալով որ նոյն գիրքը լոյս տեսած է վերստին, բայց այս անգամ՝ հայերէն թարգմանութեամբ 16 տարի ետք³:

Ի հարկէ՝ Ֆրանսայի մէջ 2001ի հրատարակութեան բուն յատկանիշը, հեղինակին բառերով՝ «հաստատութեան անանցնող գործընթացը», այն է որ ինքն իր մէջ ունի հոգեկան եւ քաղաքական տարողութիւն մը, որ անխուսափելիօրէն՝ կը տարբերի հայերէն թարգմանուած տարբերակին յատուկ հանգամանքէն: Այսպիսի գիրքի մը պարագային՝ հեղինակէն դէպի ընթերցող կատարուած փոխանցումը եւ այդ փոխանցման նշանակութիւնը չեն կրնար նոյնը ըլլալ երբ ան ֆրանսացի (թէկուզ հայ ծագումով) ընթերցողի մը կ’ուղղուի, եւ երբ իր թարգմանութեան ընդմէջէն՝ հայալեզու ընթերցողի մը կ’ուղղուի, հրատարակութենէն այսքան տարի ետք: 2001ին, ընթերցողը չէր կրնար որեւէ ձեւով մօտեցնալ Պըլտեանի կողմէ մէջբերուած, թարգմանուած եւ մեկնաբանուած գրողներուն եւ անոնց արտադրութեան շուրջ այս էական մտորումի էջերուն երկայնքին, քանի որ առանց իր միջարկումին՝ խնդրոյ առարկայ հեղինակները անհասանելի եւ ուրեմն «անընթեռնելի», ձեւով մը՝ արգիլուած, պիտի մնային 1915ի ցեղասպանութեան պատճառով:

¹ Krikor Beledian, *Cinquante ans de littérature arménienne en France; Du même à l’autre*, Paris, CNRS Éditions, 2001.

² Անդ, «Remerciements», էջ 4:

³ Գրիգոր Պըլտեան, *Ֆրանսահայ գրականութիւն (1922-1972)*, Նոյնէն Այլը, թարգմանութիւն ֆրանսերէնէ՝ Արփի Թոթոյեան, վերաշարադրանք՝ Գրիգոր Պըլտեան, Սարգիս Խաչեց-Փրիմքինֆո, Երեւան, 2017:

մշակութային անբումին եւ ի միջի այլոց՝ հայերէն լեզուի նկատմամբ համատարած անգրագիտութեան վիճակին հետեւանքով: Պիտի ըսէի ուրեմն որ գիրքին թարգմանուած տարբերակը ուրիշ բան չ'ըներ եթէ ոչ գրական պատմութեան վերաբերեալ գիտելիքներ փոխանցել հայալեզու այն ընթերցողներուն, որոնց ականջին չէին հասած գիրքին մէջ ներկայացուած գրողներուն անունները կամ որոնք չէին կարդացած անոնց գործերը: Աւելին՝ այդ թարգմանութիւնը ձեռով մը կ'անգիտանայ, նոյնիսկ կը հերքէ այս հատորին ներկայացուցած եւ մարմնաւորած հոգեկան ու քաղաքական իրադարձութիւնը, այսինքն՝ 1920ական թուականներուն սփիւռքի այս կամ այն անկիւնը ապաստան գտած Հայերու ժառանգորդներուն ուղղուած փոխանցմա՛ն գործը, պիտի ըսէի նոյնիսկ՝ սխրագործութիւնը:

Իրականութեան մէջ՝ գիրքին սկզբնական հրատարակութիւնը կը դիմէ միջարկումի կարգուսարքի մը, ուր հայ վերապրողներու ժառանգորդներուն ապաստան ընծայած երկիրներուն յատուկ հաստատութիւններն են, որոնք տարածա-ժամանակային փրկարար տեղափոխումով մը, կրցած են արեւմտեան աշխարհին մէջ արձանագրել – հողային եւ լեզուական անբումին անդին – թարգմանութիւն/փոխադրութիւն մը, որուն արժանիքը՝ յարակարծական եղանակով մը ժառանգութիւն փոխանցելու հնարաւորութեան մէջ կը կայանայ: Վարկածս ուրեմն այն է, որ այդ ընթացակարգը միայն կրնար իրողապէս յաջողցնել *փրկութիւնը* այդպիսի յետաձգուած փոխանցումի մը, որ յետաձգուած ըլլալով հանդերձ՝ խորհրդանշականօրէն էական է պատմական աղէտի մը ժառանգորդներուն համար:

Այդպիսի – սկիզբը՝ սառած, յետոյ ապաստան ընծայող երկրի մը հաստատութեանական եռատեսակ (թարգմանութեան, տոքթորական աւարտանալի եւ հանրային ոլորտին ուղղուած հրատարակութեան երեք մակարդակներուն) միջարկումին շնորհիւ հնարաւոր դարձած – փոխանցումի մը կարգուսարքը. ահաւասի՛կ ինչ կը ներկայացնէ իմ աչքիս հայալեզու գրող Գրիգոր Պըլտեանի ֆրանսերէն գիրքին հրատարակութիւնը: Գիրքին վերնագիրը՝ *Cinquante ans de littérature arménienne en France* (1922-1972) կրնար խորհիլ տալ որ այդտեղ խօսքը պարզապէս մասնայատուկ գրականութեան մը մասին է խօսքը: Բայց ենթախորագիրը՝ *Du même à l'autre* (Նոյնէն Այլը) կը յիշեցնէ որ նոյնիսկ եթէ ընդհանուր առմամբ գրելու արարքին նպատակը յարաբերութեան մէջ դնել է զիս ուրիշներու հետ, այս մէկուն կոչումը սակայն ատկէ անդին՝ ծնունդ տալ է հասցէատիրոջ մը – ատենօք ոչնչացուած

հասցէատիրոջ մը –, եւ ապաստան տուող ու երրորդ դէմքի դերը կատարող հաստատութիւններուն շնորհիւ՝ արձանագրել է թերեւս հնարաւոր ժառանգականութեան մը ճանապարհները: Այս գրական պատմութիւնը խորքին մէջ՝ գրողներու հոգեկան պատմութիւնն է, գրողներու որոնք հետազոտող-թարգմանիչին միջնորդութեամբ՝ կը վկայեն վերապրողներու տարատնկումէն եւ ասոր հետեւանքներէն, որոնց մասին իրե՛նք չէին կրնար վկայել, քանի որ չունէին ատոր միջոցները: Կրնամք ուրեմն ըսել որ գրագիտութենէ գրեթէ զրկուած տարագրութեան ընկերակիցներուն հոգեկան իրականութիւնը վերջապէս մատչելի դարձաւ իրենցմէ ետք եկող սերունդներուն:

Նպատակս հոս ծայրէն մէկ առ մէկ անդրադառնալ չէ գիտելիքներու այդ հսկայ դաշտին, որուն համն ու հոտը հրամցուած է ներկայ հատորին կողմէ: Կ'ուզեմ միայն լուսաբանել փոխանցումի ազդումները, որոնք այս գիրքին արդիւնքն են, շնորհիւ այն իրողութեան որ անցած է ան Ֆրանսայի *հանրապետական* հաստատութիւններէն: Յիշեցնեմ նախ որեւէ վկայութեան ենթադրած եռանկիւն կառուցուածքը.

«Il n'y a pas de témoignage sans témoins du témoin et (...) cette fonction de témoin garant supportée par le langage ne serait viable, (...) qu'à trouver à s'incarner dans des destinataires-tiers actuels.»⁴

«Զկայ վկայութիւն եթէ վկան ինքը չունի վկաներ, եւ (...) լեզուին կողմէ կրուած երաշխաւոր վկայի այդ գործառոյթը կարծես կրնայ իր դերը կատարել (...) իսկական հասցէատէրերու – երրորդ դէմքի դեր կատարողներու – մէջ մարմնաւորուելու պայմանով միայն»:

Եւ ատկէ հետեւցնեմ որ այս «իսկական հասցէատէրերը – երրորդ դէմքի դեր կատարողները» ապաստան երկրին մշակութային հաստատութիւններն են, ու «երաշխաւոր վկայի այդ գործառոյթը» կրող լեզուականութիւնը անոնց լեզուով կ'արտայայտուի, ներկայ պարագային՝ ֆրանսերէն: Եւ այդ է պատճառը որ մարդկային գիտութիւններու մարզին մէջ հետազոտութեան պատասխանատուներուն յանախ կը յանձնուի այնպիսի աշխատասիրութիւններ վերահսկելու պարտականութիւնը, որոնց իմաստը ուսանողներուն համար՝ իրենց տառապալից ժառանգութիւնը ներգրաւելու ցանկութիւնն է, զայն

---

⁴ J. F. Chiantaretto, « Le témoin interne » [Ներքին վկան], in *Témoignage et trauma, Implications psychanalytiques* [Վկայութիւն եւ հոգեխոյ: Հոգեվերլուծական հետեւանքներ], Dunod/Inconscient et Culture. 2004, Փարիզ, էջ 128:

հարցադրելով գիտական, հոգեխոցի ապրումնէն դուրս գտնողուած լեզուով մը:

«Գրական պատմութիւն» մը, որ խորքին մէջ ընկլուզուած ժառանգութեան մը փոխանցումն է:

Շեշտը պիտի դնեմ ուրեմն⁵ այն երեւոյթին վրայ, որ այս գիրքին հրատարակութիւնը փոխանցում մը կը կատարէ, 1920ական թուականներէն ի վեր հաստատուած ֆրանսահայ համայնքի անդամներուն, 1915ի ցեղասպանութեան վերապրողներու զաւակներուն, թոռներուն ու ծոռներուն ուղղուած⁶: Բայց հայկական պարագայէն անդին, եւ որպէս օրինակ, նոյն երեւոյթը իմաստալից է որեւէ ընթերցողի համար, որուն պատմութիւնը հետուէն կամ մօտէն յուզումնալից համամանութիւն մը ցուցաբերէ այսպիսի հողային եւ հոգեկան աւերումի մը հետ: Այդ ընթերցողը պիտի ըլլայ վստահաբար անվայր տարագիր մը, այսինքն՝ ինքն իրմէ տարագրուած մը, որովհետեւ նախորդ սերունդներուն կրած մշակութային եւ լեզուական աւերումին հետեւանքով՝ նոյն վիճակին մէջ գտնուող ու ռահվիրայի դերը ստանձնող գրողներու վկայութիւնները պիտի մնան իրեն համար ընդմիշտ անհասանելի: Մարդոց եւ անոնց ապրած վայրերուն նիւթական ոչնչացումը անխուսափելիօրէն ունի որպէս հետեւանք անոնց կապերուն եւ ուրեմն անոնց լեզուին ոչնչացումը, կրկնաւորելով եւ կրկնապատկելով գիտակից հոգեկան փոխանցումին ջնջումը, երբ բացակայ է այդպիսի փոխանցում հնարաւոր դարձնողը՝ լեզուն⁷, այլեւս միայն տառապանքով ծանրաբեռն կամ ալ պարզապէս անգիտացուած: Ծանօթ են Փերեքին սրտանմլիկ

⁵ Սոյն աշխատասիրութիւնը ձեռք կ'առնէ մասամբ ինչ որ կ'ըսուէր 2005ին *L'intraduisible, Deuil, mémoire, transmission* [Անթարգմանելին: Սուգ, յիշողութիւն, փոխանցում] (Dunod, Փարիզ) գիրքիս մէջ:

⁶ Cf. Hanna Arendt, « Le déclin de l'Etat-nation et la fin des droits de l'Homme » [Ազգ-պետութեան անկումը եւ մարդկային իրաւանց վերջաւորութիւնը], *L'Impérialisme (Les origines du totalitarisme II)* [Կայսերապաշտութիւնը (Ամբողջատիրութեան ծագումը, Բ)], Fayard/Points, 1997:

⁷ Krikor Beledian, «Phénix ou Robinson sauvé du naufrage» [Փիւնիկ կամ Գաւաթեկումնէն ազատած Ռոպէնսոն], *Les Temps Modernes* հանդէսին մէջ, Սեպտ. 1988, եւ «La Catastrophe et l'expérience des limites dans la littérature de langue arménienne» [Աղէտը եւ սահմաններու փորձընկալումը հայ գրականութեան մէջ], *Parler des camps, penser les génocides* (Albin Michel, Փարիզ, 1999) գիրքին մէջ: Marc Nichanian, «L'écrit et le mutisme» [Գիրը եւ մնչութիւնը], *Les Temps Modernes*, Սեպտ. 1988. նոյն հեղինակէն՝ *Âges et usages de la langue arménienne* [Հայերէն լեզուն դարերուն ընդմէջէն], Entente/ Langues en péril, Փարիզ, 1989:

բառերը ժառանգութենէ դուրս դրուած ըլլալու այս եղանակին մասին⁸: Եւ ժան Ամերի, որուն լեզուն՝ գերմաներէնը կը շարունակուէր խօսուիլ այն երկրին մէջ որ այլեւս ի՛ր երկիրը չէր, գրած է հետեւեալը.

«J'étais exclu du destin de la communauté allemande et de ce fait également de la langue»⁹.

«Դուրս դրուած էի գերմանական համայնութեան նակագիրէն, հետեւեալը՝ լեզունէն»:

Ճիշդ է որ մեռեալներուն անդամալուծող մօտիկութենէն խուսափելու համար՝ դէպի ֆրանսական հաստատութիւնները նոյն տեսակի փոխադրութեան մը դիմելը անկարելի կը թուի Եիտիշ Լանտի ժառանգորդի մը համար, որուն հայրն ու մայրը տարագրուած են ո՛չ թէ Անատոլի տարաշխարհիկ գաւառներէն, այլ Փարիզի կեդրոնը կանգնած Վել տ'Հիվերէն¹⁰, եւ սակայն այսուհանդերձ՝ քով քովի պիտի դնեմ Ռախել Էրթելին գրածը Եիտիշի սպանութեան եւ Գրիգոր Պըլտեանին գրածը երկու հեղինակներու մասին, որոնց համար սրտակեղեֆ փորձառութիւն էր իրենց լեզուին պաշտօնագրկումը, հողի եւ հասցեատիրոջ բացակայութեան պատճառաւ.

«La parole yiddish circulait ésotérique, hermétique, entre rescapés et survivants d'un univers aboli, pour se réverbérer dans le vide. (...) Pour les rescapés, cette langue, seul vestige d'avant le déluge, n'est partageable

⁸ G. Perec et R. Bober, *Récits d'Ellis Island, Histoires d'errance et d'espoir* [Էլիս Ալլանտի պատմութիւն: Թափառաշրջիկութեան եւ յոյսի պատմութիւններ], Le Sorbier, 1980, p. 44: «Quelque part, je suis étranger par rapport à quelque chose de moi-même; (...) je suis "différent", (...) non pas différent des autres, mais différent des "miens": je ne parle pas la langue que mes parents parlèrent, (...) quelque chose qui était à eux, qui faisait qu'ils étaient eux, leur histoire, leur culture, leur espoir, ne m'a pas été transmis» («Անորոշելի տեղ մը, օտար եմ բանի մը որ սակայն իմ մէջս է (...) "տարբեր" եմ, ո՛չ թէ ուրիշներէն, այլ "իմիւններ"էս, հարազատներէս. չեմ խօսիր ծնողքիս խօսած լեզուն (...). բան մը որ իրենցն էր, որ զիրենք կը կազմէր, իրենց պատմութիւնը, իրենց մշակոյթը, իրենց յոյսը, չէ փոխանցուած ինծի»):

⁹ *Jenseits von Schuld und Sühne/Bewältigungsversuche eines Überwältigten* [Յանցանքէն եւ քաւութենէն անդին: Փորձ նուանելու աննուանելիին], dtv, 1970, էջ 66: *Par-delà le crime et le châtiment/ Essai pour surmonter l'insurmontable*, trad. Françoise Wuilmart, Arles, Actes Sud, 1995, էջ 99:

¹⁰ (*Քրզվ.ծաւօթ.*) Վել տ'Հիվ (Vel d'Hiv, որ Vélodrome d'Hiver-ի կրճատումն է) այն վայրն է, ուր 1942ին (16-17 Յուլիս) Փարիզի Հրեաները հաւաքուած են ախտորոշել անոնց դէպի Աւշուից:

qu'avec leurs pareils, elle ne saurait être transmise. (...) Si la langue semble faite pour ne pas être comprise ni même entendue, l'écriture en cette langue apparaît, à ceux qui en sont les héritiers potentiels, comme le recours délibéré à une cryptographie ésotérique. L'accès en est barré pour toujours. Car derrière l'acte qui se veut acte d'initiation, de dévoilement, se cache l'acte de rétention et de voilement.»¹¹

«Եիտիշ խօսքը շրջանառութեան մէջ էր, գաղտնի, ամրափակ, ջնջուած աշխարհէ մը մնացորդներուն եւ վերապրողներուն միջեւ: (...) Մնացորդներուն համար՝ այն լեզուն, ջրհեղեղէն առաջուան աշխարհէն մնացած միակ վերապրուկը, միայն իրենց նմաններուն հետ փոխանակելի է, անկարելի է փոխանցուի: (...) Եթէ լեզուն շինուած չհասկցուելու համար, նոյնիսկ չլսուելու համար, այդ լեզուով գրելը անոր զօրութեանկան ժառանգորդներու աչքին՝ կ'երեւի գաղտնագիտական ծածկագրութեան պէս բան մը: Անոր մօտենալու հնարաւորութիւնը ընդմիջտ արգիլուած է: Որովհետեւ հաղորդակից դարձնող, բացառապէս արարքին ետին պահոււթած է միւսը՝ չհաղորդելու, քողարկելու արարքը»:

«Le texte [de Nartouni] (...) "Nostalgie de la langue arménienne" se constitue autour de la réflexion d'un collègue psychiatre d'origine grecque qui dit au narrateur "tu oublieras ta langue". Le narrateur qui n'a pas parlé dans sa langue maternelle depuis longtemps fait un rêve où il parle dans sa langue avec un chat, ensuite il s'en va dans les champs pour poursuivre son monologue "afin que personne n'entende mon délire et ne me prenne pour un fou" (...) Le narrateur restitue ici une expérience commune aux exilés: il porte en lui-même une langue qu'il ne peut pas partager, avec laquelle il ne peut échanger. Toute tentative de parler sa langue, dans la solitude de l'exil, fait de cette langue l'expression d'un délire et d'une folie. Est-ce un hasard si le narrateur se présente ici comme étant dans un asile de fous? Sa langue devient le signe de son enfermement et c'est pour cela que le collègue grec lui suggère l'oubli»¹².

«[Նարդունիի] “Կարօտ հայ լեզուին” գրութիւնը կը կազմակերպուի ծագումով յոյն հոգեբոյժ պաշտօնակիցի մը անդրադարձին շուրջ. ան կ'ըսէ պատմողին. “Պիտի մոռնաս լեզուդ”: Պատմողը, որ երկար

¹¹ Rachel Ertel, «Le Yiddish: La langue et la crypte» [Եիտիշը: Լեզուն եւ ստոր-երկրեայ դամբարանը], *Les Temps Modernes*, 615-616, Սեպտ.Նոյ. 2001, էջ 82-83:

¹² *Cinquante ans*, էջ 181-182:

ատենէ ի վեր իր մայրենիով չէ խօսած, երազին մէջ կը տեսնէ թէ իր լեզուով կը խօսի կատուի մը հետ, յետոյ դաշտերը կ'ելլէ, շարունակելու համար իր մենախօսութիւնը, “որպէսզի չըլլա՛յ թէ մարդ մը լսէ զառանցանքս եւ խենթ կարծէ զիս” (*Մեղեդիներ, մեղեդիներ*, էջ 153): (...) Պատմողը հոս աֆսոսականներու հասարակաց փորձառութիւնը կը կրկնէ. իր մէջ կը կրէ լեզու մը որ ուրիշի հետ չի կրնար բաժնել, չի կրնար անով խօսի փոխանակել: Իր լեզուով խօսելու ամէն փորձ աֆսոսի առանձնութեան մէջ լեզուն կը վերածէ զառանցանքի եւ խենթութեան արտայայտութեան մը: Դիպումս արդի՞ւնք է որ պատմողը հոս կը ներկայանայ որպէս յիմարանոցի բժիշկ: Իր լեզուն իր արգելափակումին մէկ նշանը կ'ըլլայ եւ այդ պատճառով յոյն պաշտօնակիցը իրեն կը թելադրէ մոռնալ՝¹³

Նոյն բանը կ'ընէ Լեւոն Սիւրմէլեան, որուն մասին Պըլտեան կը գրէ հետեւեալը.

«L'originalité du poète réside dans sa propre expérience de l'anéantissement vécue sur les chemins de la déportation. Or [il] retrouve dans la langue le lieu même du déploiement de cette expérience, la mort même. Survivre en tant qu'écrivain n'est donc possible, pour lui, qu'en adoptant une autre langue qui ne peut que confirmer la perte sans rendre douloureux son propre usage.»¹⁴

«Կը խորհիմք որ բանաստեղծին ինքնատպութիւնը աֆսոսի ճամբաներուն վրայ ապրուած ոչնչացումի սեփական փորձառութեան մէջ է: Արդ՝ Սիւրմէլեան լեզուին մէջ կը գտնէ այդ փորձառութեան ընդլայնումի վայրը. մահն իսկ: Ուրեմն, իրեն համար իբրեւ գրող վերապրիլը կարելի է միայն որդեգրելով այլ լեզու մը, որ կրնայ միայն կորուստը հաստատել, առանց որ անոր գործածութիւնը դառնայ ցաւաբեր»:¹⁵

Գիրքը կարդացողը այն տպաւորութիւնը կը կրէ ուրեմն որ անոր երեսան բերածը ոչ այնքան «համայնքի մը գրական պատմութիւն(ն է) եւ գործերուն ուսումնասիրութիւնը»¹⁶, որքան՝ մարդկային խումբի

¹³ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 359-360:

¹⁴ *Cinquante ans*, էջ 48:

¹⁵ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 115:

¹⁶ Կողքի ետեւի էջիմն վրայ կը կարդանք հետեւեալը «À la fois histoire littéraire d'une communauté et l'étude des œuvres, cet ouvrage s'interroge sur les questions de l'assimilation et de l'intégration, sur la traduction et le bilinguisme, qui

մը – իր ծնողքին, իր մեծ մայրերուն ու մեծ հայրերուն – տառապանքին բուժահետազոտական նկարագրութիւնը, գրական տեքստերուն մէջ ձգուած հետքերուն ընդմէջէն, որոնք հազուադէպօրէն հասանելի էին իրեն, ճիշդ ու ճիշդ այն կորուստին պատճառով որուն մասին կը վկայեն, լեզուի կորուստին, բայց մանաւանդ որովհետեւ ապաստան տուող երկրին մշակութային դաշտին մէջ չկա՛ր անոնց արձանագրութիւնը, – թարգմանութիւններու չգոյութիւնը ասոր հետեւանքը ըլլալով, եւ ո՛չ թէ պատճառը: Ի հարկէ՝ աշխարհի պատմութիւնը ինչպէս այս գրողներուն հոգեկան պատմութիւնը երրորդ դէմքի անհետացումին/ կործանումին դրոշմը կը կրէ, եւ ուրեմն կարեւոր է որ իրենց գրութիւններուն լեզուական թարգմանութիւնը ըլլայ միեւնոյն ժամանակ անոնց հոգեխոցական բովանդակութեան թարգմանութիւնը, այսինքն՝ որ խորհրդանշական գործողութիւն մը, տարածային/ժամանակային/մշակութային եռակի տեղափոխումով այդ բովանդակութիւնը փոխադրէ անցումային ծածկոյթներու մէջ, որոնք ատենօք այնքա՛ն ցաւալիօրէն բացակայ էին: Հայ չեղող ընթերցողին համար, այդ բովանդակութեան թարգմանութիւնը տրամադրելի կը դարձնէ պատմական գիտելիքներ կամ համեմատութեան եզրեր, բայց ֆրանսահայերո՛ւն համար ալ թարգմանութիւն կը հանդիսանայ ան, հիմնական իմաստով: Իրենց փորձառութեան մասին գրողներուն պատմածը երրորդ դէմքի լեզուին մէջ թարգմանելով, առաւել եւս՝ թարգմանելով ապաստան տուող երկրին կրկնակի հաստատութիւններու հովանիին տակ, այսինքն երրորդ դէմքի կրկնուած միջարկումով այդ գրողներուն հոգեխոցական տեղափոխումը ընդունելով ի՛ր իսկ լեզուական եւ մշակութային տեղափոխումին մէջ, գիրքին հեղինակը անոր հետքերը կը հաւաքէ ու կը փոխանցէ: Երեւան կը բերէ զանոնք, անոնց նուիրելով հոս իսկ, այսօր իսկ, հասանելի լեզուականացում մը, համընդհանրական արժէք ունեցող կցորդութիւն մը:

Պիտի ըսէի որ Որբունիի վէպերէն մէկուն հերոսին նման, Պըլտեան իր հաշուոյն կը վերցնէ եւ այսօրուան իրականութեան մէջ կը գործադրէ «փոխանցող»ի պաշտօնը, փոխանցող որդիի մը կատարածը, ինչպէս որ նկարագրուած է ան աւետաբեր պատումին մէջ.

---

préfigurent beaucoup de nos débats actuels». (Ըլլալով միեւնոյն ժամանակ համայնքի մը գրական պատմութիւնը եւ գործերուն ուսումնասիրութիւնը, այս գիրքը կը հարցադրէ ձուլումի եւ համարկումի, թարգմանութեան եւ երկլեզուութեան խնդիրները, որոնք մեր այսօրուան շատ մը վէներուն նախակարապետներն են:)

«Par le travail des mots "mon père s'installait en moi" (...) Si l'écriture apporte une régénération du sujet, c'est que le fils répète, (...) le geste du père (...) sa mère lui fait un aveu: "Tu sais, ton père aussi écrivait, mais lui il ne déchirait pas ses écrits. Quelques jours avant les déportations, il les a enterrés dans la cour de notre maison "Celui qui reviendra en prendra possession" dit-il. Personne parmi nous n'est retourné là-bas. Maintenant [ces papiers] ont dû pourrir. Tant de trombes d'eau ont coulé du ciel sur nous" (...) C'est ainsi que l'écriture (...) instaure l'instance paternelle. Elle est œuvre de père. Dans le fils qui écrit s'installe le père, l'écriture fait revenir le père, comme s'il retournait au pays, pour récupérer les papiers enterrés.»¹⁷

«Բառերու աշխատանքով "հայրս իմ մէջս կը հաստատուէր" (*Սոսորական օր մը*, էջ 66) (...): Եթէ գրութիւնը վերածնունդ մը կու տայ ենթակային, պատճառը այն է որ որդին կը կրկնէ (...) հօր արարքը: Օր մը գրելու ընթացքին պատմողը անակնկալօրէն կը նշմարէ թէ մայրը կը զննէ հօր դիմանկարը եւ կ'ըսէ. "Գիտես, հայրիկդ ալ կը գրէր, բայց ան քեզի պէս չէր պատուեր գրածները: Տարագրութենէն քանի մը օր առաջ սնտուկով մը թաղեց մեր տան բակը: "Ով որ ետ դառնայ, ատոնք կ'առնէ, ըսաւ": Մեզմէ ո՛չ մէկը վերադարձաւ հոն: Հիմա փտած ըլլալու եմ: Երկինքէն այնքան ջուր թափեցաւ անկէ ի վեր" (*Սոսորական օր մը*, էջ 65): (...) Այս կերպով գրութիւնը... կը հաստատէ հօրեական կացիչը: Անիկա հօր արարքն է: Գրող զաւկին մէջ կը զետեղուի հայրը, որպէս թէ ան երկիր վերադառնար, թաղած թուղթերը առնելու համար»:¹⁸

Որբունիին կողմէ անցեալով ներկայացուած փոխանցումի արարքը Պըլտեանի կողմէ վերստին ձեռք կ'առնուի, եւ այդ կրկնութեամբ է որ փոխանցումը տեղի կ'ունենայ: Տեղ կը հասնի ուրեմն դէպքէն ետք միայն, երրորդ սերունդին («գրականութեան պատմութիւն»ը գրողին) կողմէ երկրորդ սերունդի (Ֆրանսա ապրող գրողին) ցնորքին գործադրումով, մինչ Ֆրանսա ապրող գրողն ալ իր գրականութեամբ կը նոյնանար իր հերոսին, որպէս որդի որ երկրէն դուրս ախորժուած հօր մը գրուածքները հողին տակէն կը հանէ: Այդպիսի կրկնութիւն երեք արարով հոգեկան (հետեւաբար՝ քաղաքական) նորութիւն մըն է, այդ երեք արարներուն առաջինը (որ ձեւով մը՝ ծննդեան վայրի հողին

¹⁷ *Cinquante ans*, էջ 407-408:

¹⁸ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 115:

տակը թաղուած է) կարծես միւս երկու արարներուն ծնունդ տար, բայց այս անգամ՝ «ապաստան տուող» երկրին մէջ: Ինչ որ հրաշալի կերպով կը պատկերագարդէ ինչ որ կրնայինք կոչել հոգեվերլուծական որոշ լաւատեսութիւն մը:

«Rien ne peut être aboli qui n'apparaisse, quelques générations après (...) comme signe même de ce qui n'a pu être transmis dans l'ordre symbolique (...) La lettre parvient toujours à son destinataire même s'il n'a pas été constitué comme tel par le destinataire: la trace suit son chemin à travers les autres jusqu'à ce qu'un destinataire se reconnaisse comme tel.»¹⁹

«Ոչի՛նչ կրնայ ոչնչանալ առանց վերյայտնուելու քանի մը սերունդ ետքը (...) որպէս նշանը այն ամէն ինչին որ խորհրդանշական կարգաւորումով չէր փոխանցուած (...) Նամակը միշտ կը հասնի իր հասցեատիրոջ, նոյնիսկ եթէ դրկողը այդպէս չէր նախատեսած: Հետքը իր նամբան կը քալէ միւսներուն մէջէն, մինչեւ որ մէկը մէջտեղ ելլէ որպէս հասցեատէր»:

Նոյնն է պարագան գրութեան համար, այս անգամ նկատի առնուած որպէս ռիթին հետքը: Այսպէս Նիկողոս Սարաֆեանի մէկ պատումին առիթով, ուր՝

«avant de mourir, le père pose son empreinte sur le corps de son enfant (...) [afin de] laisser un signe pour que le crime puisse être montré (...) Pour les survivants (ou pour le père qui connaît ce qui est en jeu [ne pas laisser de traces du crime]) laisser une trace est une obsession; elle peut être déchiffrée»,²⁰

«մեռնելէ առաջ հայրը իր դրոշմը կը դնէ զաւկին մարմնին վրայ (...): Հայրը կ'ուզէ նշան մը ձգել ետին, որպէսզի կարելի ըլլայ ռիթը ցոյց տալ (...) Վերապրողներուն համար (կամ հօր համար, որ գիտէ թէ ի՛նչն է խնդրոյ առարկայ) հետք մը ձգել մտասեւեռում է, քանզի կը մնայ միշտ վերծանելի»,²¹

Պլըտեան կը մեկնաբանէ.

---

¹⁹ René Kaës, «Le sujet de l'héritage» [Ժառանգութեան ենթական], in *Transmission de la vie psychique entre générations* [Սերունդէ սերունդ հոգեկան կեանքի փոխանցումը], Paris, Dunod/ Inconscient et culture, Փարիզ, 1993, էջ 45:

²⁰ *Cinquante ans*, էջ 219:

²¹ *Պրանսահայ գրականութիւն*, էջ 428-429:

«Les écrivains qui recueillent les traces du père les inscrivent de nouveau dans la langue, comme si cette réinscription maintenait l'instance paternelle, la sauvait de justesse. Nous nous hasarderons à formuler une loi: plus un écrit tait les traces du père, camoufle ses indices dans ses plis, mieux il rend manifeste la puissance de la catastrophe.»²²

«Գրողները որոնք կը հաւաքեն անոր հետքերը զանոնք կրկին կ'արձանագրեն լեզուին մէջ, կարծես թէ այդ արարքը պահէր հայրական կացիչը, վերջին պահուն փրկէր զայն: Պիտի փորձուինք “օրէնք” մը տարագել այս մասին. որքան գրութիւն մը լուրքեան ենթարկէ հօր հետքերը, իր ծալքներուն մէջ կը պահէ անոր նշանները, այնքան աւելի մեծ յաջողութեամբ կը բացայայտէ հզօրութիւնը աղէտին»:²³

Ինչ որ երեւութապէս գրականութեան պատմութիւն մըն է՝ նոյնպէս «վերջին պահուն» կրկին կ'արձանագրէ կորուսեալ լեզուով մը (Օսմանեան կայսրութեան մէջ խօսուած արեւմտահայերէնով գրուած) հետքերուն «վերծանումը» լեզուին մէջ, այս անգամ՝ յետ մահու տարբերակով մը, թարգմանուած եւ ներածուած եռակի պաշտպանող (ժամանակային, տարածական, մշակութային) պարունակներու ծիրէն ներս: Պէտք է նշարել որ Պլլտեանին կողմէ բանաձեւուած օրէնքը չորսի կը բարձրացնէ փոխանցուած վկայութիւնը պաշտպանող ծածկոյթներուն թիւը, քանի որ ի բացակայութիւն հնարաւոր յետամղումի, եւ որպէս ապաստան ընտրուած երկրին եռակի հաստատութեանական միջարկումէն առաջ, անպատմելի փորձառութիւններուն հետքը սկզբնապէս գրուածքի «ծալքեր»ուն մէջ ծուարած էր, ծածկելու համար բացայայտուելիք «հզօրութիւնը աղէտին»։ Ֆրանսա ապաստանած առաջին Հայերուն կողմէ իրենց նոր գոյավիճակին հետ հաշտուելու համար կատարուած աշխատանքին ու այդ աշխատանքին դէմ ցցուած խոչընդոտներուն մասին վկայող հետքերը հաւաքելով ու վերծանելով, յետոյ իր թարգմանութեամբ անգիտակից իմացութեան մը բնագիրը երեւան բերելով եւ զայն նոր որդեգրուած հաստատութիւններուն շրջանակէն ներս պատսպարելով, հետագօտող հեղինակը իր իսկ ժառանգութիւնը կը ստանձնէ եւ զայն կը փոխանցէ ուրիշներու։ Այս կրկնակի անդրփոխութեամբ՝ կսկծալից ապրումներու ներանձնականացած հետքերուն հեռաւորումը վերջապէս ապահովելով ու կերպաւորելով, հեղինակը ժառանգորդ ընթերցողին մէջ երրորդ դէմք մը

²² *Cinquante ans*, էջ 220:

²³ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 431:

կը ստեղծէ, միջանկեալ եզր մը իր եւ իր նախնիքներուն միջեւ: Այդ միջանկեալ եզրին շնորհիւ է որ ժառանգորդ ընթերցողը կրնայ վերջապէս նոյնանալ անոնց հետ, հետեւաբար՝ անոնց խօսքը ընկալել եւ ընդունիլ: Աւելի ճշգրիտ ձեւով ըստւած, հետագօտող հեղինակին գործը սկիզբէն բացակայ ժառանգութեան գործառոյթը փոխարինել չէ. առաջին՝ անգամ հնարաւոր դարձնել է անոր գործարկումը, ո՛չ միայն այն ժառանգորդներուն մօտ որոնց հասանելի չէր իրենց ծնողներու կորուսեալ լեզուն, այլ նաեւ անոնց մօտ որոնք այդ լեզուին կը տիրապետէին: Որպէսզի այդ գործարկումը հնարաւոր դառնայ, անհրաժեշտ էր ի հարկէ որ արձանագրուի ան նոյն այդ լեզուական, մշակութային եւ հաստատութեական դաշտին մէջ, ուր կը տիրէր ժառանգական գործառոյթը ոչնչացնող աւերումին անգիտացումը:

Ինքն իրմէ ախորուած էակին համար՝ որպէս հոգեկան ծածկոյթ ծառայող գրականութիւն մը

Ցոյց տալէ ետք թէ ինչպէ՛ս այս հատորը կտակային ու ժառանգորդական դեր կը կատարէ, կ'ուզէի հիմա անկէ բազմաթիւ հատուածներ մէջբերել, պատկերաւոր կերպով ցուցաբերելու համար միայն երկու հոգեկան անելներ, որոնց հետքը կը հանդիսանան վերապրողներու այս գրութեանը. սարսափին հետեւող ախորի անձկալից անելներու մասին է խօսքը, անելներ որոնք սակայն դիմագրաւուած են հետագօտող հեղինակին կողմէ փոխանցուած գրականութեան մէջ: Ի դէպ՝ նոյն ռազմավարութիւնը կը գործադրէ հետագօտող հեղինակը ի՛ր գրականութեան մէջ, երբ կը գրէ բնակութիւն հաստատելու համար մեռեալ տառին մէջ եւ զայն փոխանցելու համար որպէս այդ:

Այդ անելներուն առաջինը՝ տարատնկուած վերապրողներուն մօտ գիրենք աշխարհին կապող անցումային տարածութիւններու եւ հոգեկան ծածկոյթի կորուստն է: Նոր աշխարհին մէջ նոր յարակցութիւն փնտռելու աշխատանքին մղուած իրենց եսը ինքն իրմէ դուրս բնակութիւն կը հաստատէ, իր լեզուին ու իր մշակոյթին հեշտասիրական արմատներէն կտրուելով: Այնպէս որ այդ գրողներուն մօտ կը տեսնենք տեւական ջանք մը գրականութեան ընդմէջէն ստեղծելու խորհրդանշական պարփակիչ մը, տեղայնութիւն մը որ ի վիճակի ըլլայ սահմաններ գծելու անբնական պարապի մը շուրջ, պարապի մը որ կ'աւերէ ներդն-տանեկան կապերը, նաեւ համայնքին կապերը տարածութեան հետ, այլոց աշխարհին հետ, ժամանակին հետ, ինքն իր պատմութեան հետ: Ապշահար դարձնող այս պարապն է, որ հետգետէ կը ներգրաւուի

գրութեան կողմէ: Փոլատեան օրինակ՝ ցնցիչ պատկեր մը կը գծէ սփիւռքի ծանծաղուտին մէջ խրած Հայուն:

«Il n'y a pas de témoins qui authentifient sa naissance et le document attestant la date a été égaré pendant les déportations. Il a vécu un peu partout, comme tous les rescapés du génocide (la Cilicie, les déserts de Syrie, la France, l'Éthiopie). Il n'a pas de nationalité ou il les a toutes, turque, arabe, française, russe, etc. Son adresse? Une rue qui n'existe pas encore à Erevan. Ce que l'on retiendra de ce récit (...) c'est que l'identité de l'Arménien est confuse, incertaine, liée à une terre lointaine et à un événement destructeur.»²⁴

«... Ծնունդը փաստող վկայ չկայ եւ թուականը հաստատող փաստաթուղթը տարագրութեան ընթացքին կորսուած է: Ապրած է քիչ մը ամէն տեղ, ինչպէս աղէտէն բոլոր վերապրողները (Կիլիկիա, Սուրիոյ անապատները, Ֆրանսա, Եթովպիա): Քաղաքացիութիւն չունի, կամ ունի բոլորը. թրքական, ֆրանսական, ռուսական, եւայլն: (...) Հասցէ՞ն: Փողոց մը որ տակաւին գոյութիւն չունի Երեւանի մէջ (*Lejushprr*, էջ 56): Ինչ որ կը մտապահենք (...) այն է որ հայկական ինքնութիւնը խառնակ է, անորոշ, կապուած՝ հեռաւոր հողի մը եւ քանդիչ դէպքի մը»:²⁵

Շուշանեանի մօտ կը յայտնուի

«le désir incessant et inquiet d'un objet insaisissable et/ou fantomatique», la «figure de l'étranger qui ne peut habiter ni le pays où il est ni le corps qui est le sien. Il est habité par l'enfant déporté, l'orphelin qui a perdu ses parents et sa petite sœur sur les chemins de l'exil », « le jeune homme est désigné comme un être qui n'a plus personne (...), qui est abandonné, délaissé.»²⁶

«անհասանելի եւ/կամ ուրուականային առարկայի մը անդուլ եւ վրդովեցնող տենչանք»ը, (...) «օտարականի կերպարն իսկ, որ ո՛չ կրնայ գտնուած երկրին, ո՛չ ալ իրեն պատկանող մարմնին մէջ ապրիլ: Անոր մէջ տակաւին կը բնակի որբ երեխան, որ ախորի ճամբաներուն վրայ կորսնցուցած է իր ծնողքն ու փոքր բոյրը», (...) «երիտասարդը ներկայացուած է որպէս անկապ, լքուած, մեկուսացած մէկը»:²⁷

²⁴ *Cinquante ans*, էջ 339:

²⁵ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 663:

²⁶ *Cinquante ans*, էջ 64, 61, 171:

²⁷ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 145, 138, 340:

Իսկ Սարաֆեանին համաձայն՝

«le monde est constitué de ces "choses fluentes et sans fondement" sur lesquelles il glisse sans pouvoir les atteindre. Sans lieu, il est sans attaches. "En vain mes yeux regardent, c'est l'infini de la mort,/ le désert. Ni naissance, ni enfance, mais une existence sans souvenir. Ni patrie, ni père, ni mère,/ Mais un espace silencieux où flottent les ombres."»²⁸

«...աշխարհը կազմուած է “հոսող եւ անհիմ” բաներէ, որոնց վրայէ կը սահի, առանց կարենալ անոնց հասնելու: Անվայր, ան կապեր չունի: (...) “Աչքերս ի գուր կը նային, անհունութիւնն է մահուան./ Ամայութիւն – Ոչ ծնունդ, ոչ մանկութիւն, այլ անծայր, / Անյիշատակ գոյութիւն: Ոչ հայրենիք, ոչ հայր, մայր, / Այլ անշրպետ մը լոին ուր լոկ շուքեր կը ծփան”»:²⁹

Բոլոր այս մէջբերուած հատուածներուն մէջ, օտարոտի դարձնողը արտաքին աշխարհին հետ դիմադրիմութիւն չէ այնքան, որքան՝ ներքին պարապին հետ դէմ դիմաց գտնուիլը, բան մը որ կրնայինք կոչել «ապառարկայացում»: Պլլտեան կը գրէ.

«On notera le "vide" qui est lié aux "exils", c'est à dire aux déportations et à la confrontation avec le monde occidental. Après la catastrophe, émerge l'Occident et, face à cet Occident les exilés se sentent démunis de moyens de survie, d'une "éducation" indispensable à une situation nouvelle (...) Autrement dit les jeunes se trouvent dans les conditions d'une communauté absente, voire inexistante, ce qui n'était pas le cas des aînés.»³⁰

«Արձանագրենք “պարապ”ը որ առնչուած է “ախորներ”ու. այսինքն՝ տարագրութիւններու եւ արեւմտեան աշխարհին հետ դիմակայութեան: Աղէտէն ետք, Արեւմուտքը կը յայտնուի եւ անոր դէմ ախորեալները իրենք զիրենք կը զգան զրկուած վերապրումի միջոցներէ,

²⁸ *Cinquante ans*, էջ 52: (Թրգմ. ծանօթ.) Առաջին մէջբերումը կը վերաբերի Բանաստեղծն ու կիւնը գործին (յետ մահու տպուած, Պէյրութ՝ 1982, Երեւան՝ 2005): Երկրորդը՝ կը վերաբերի ընդհանրապէս Շուշանեանի «բանաստեղծական արձակ»ին, երրորդը՝ *Ամբան գիշերներ* գիրքին (Գահիրէ, 1930):

²⁹ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 122: (Թրգմ. ծանօթ.) Մէջբերումները կու գան Սարաֆեանի *Տեղատուութիւն եւ մակընթացութիւն* հատորէն (Փարիզ, 1938):

³⁰ *Cinquante ans*, էջ 115:

նոր կացութեան համար անհրաժեշտ կրթութենէ: (...) Երիտասարդ-
ները կը գտնուին բացակայ կամ անգոյ համայնքի մը մէջ, ինչ որ
երէցներու պարագան չէր»:³¹

Որբունիին մօտ՝

«Le père est absent (...) l'histoire familiale est gommée (...) la fonction de
la mémoire, si importante pour la constitution du sujet, se trouve
paralysée. Le vide d'un désert occupe sa place, comme si le passé était
effacé ou censuré.»³²

«La mère est la question clef. Elle est là, omniprésente, envahissante,
vivante sans vie, morte sans mourir, ni morte, ni vivante.»³³

«Հայրը բացակայ է (...) ընտանեկան պատմութիւն սրբուած է (...) են-
թակային կազմաւորման համար այնքան կարեւոր յիշողութեան պաշ-
տօնը անդամալուծուած է: Անոր տեղը անապատային պարապ մը
գրաւած է, կարծես թէ անցեալը սրբուած կամ գրաքննուած ըլլար»:³⁴

«... Մայրը բանալի հարցն է: Անիկա հոն է, մշտապէս ներկայ, տիրա-
կան, անկեանք ապրող մը, առանց մեռնելու մեռեալ մը, ո՛չ մեռած,
ո՛չ կենդանի»:³⁵

Իսկ Փայլակ Միքայէլեանի առիթով՝

«Celui qui a vu l'Autre est seul l'orphelin (...) L'autre est (...) la mort
provoquée par la catastrophe, c'est probablement la maladie (...) est peut-
être aussi le monde étranger auquel se trouve confronté l'exilé. L'autre a
toutes les apparences d'une instance ambiguë et indécidable. L'expression
"abandon du père" les résume (...) soit que celui-ci ait quitté le terrain du
combat, soit qu'il lui ait légué le seul abandon (...) Le père n'a donné que
son abandon: la maladie. C'est la maladie de la catastrophe pour celui qui
a cru survivre.»³⁶

³¹ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 238: (Թրգմ. ծանօթ.) Հոս Պըլտեան կ'անդրա-
դառնայ *Մենք* հանդէսին մէջ լոյս տեսած Սարաֆեանի յօդուածին:

³² *Cinquante ans*, էջ 146:

³³ *Cinquante ans*, էջ 396:

³⁴ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 293-294: (Թրգմ. ծանօթ.) Հոս Խօսքը Որբունիի
Փորձը վէպին մասին է (1929):

³⁵ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 768: (Թրգմ. ծանօթ.) Խօսքը *Եւ եղեւ մարդ* վէպին
մասին է (1964):

³⁶ *Cinquante ans*, էջ 178:

«Այլը տեսնողը միայն որբն է (...) Այլը հաւանաբար աղէտին յարուցած մահը, հաւանաբար հիւանդութիւնն է: Թեքեւս նաեւ օտար աշխարհն է, որուն հետ ախորեալը առնակատումի մէջ կը գտնէ ինքզինք: Այլը երկդիմի ու անորոշելի կացիչի մը բոլոր երեւոյթները ունի: Սակայն այս տարբեր իմաստները կը համամիտին: “Հօր լքումը” արտայայտութիւնը կ’ամփոփէ զանոնք (...): Կամ այս վերջինը հեռացած է պալֆարի դաշտէն, կամ իրեն կտակ ձգած միակ լքումը, եւ կամ ձգած է ախորի ճակատագիրը: Հօր տուածը միայն իր լքումն է. հիւանդութիւնը: Աղէտին հիւանդութիւնն է անոր որ վերապրիլ կարծած է»:³⁷

Պըլտեան կը մէջբերէ նաեւ Զարոյեան՝

«Nous émigrés, nous sommes à présent des morts, des morts vivants. Et la pensée que je suis un mort que ce navire va emporter vers des fosses étrangères me secoue avec force et me fait frissonner.»³⁸

«Մենք գաղթողներս մեռելներ ենք այժմ, ողջ մեռելներ: Ու մտածումը որ ես մեռել մըն եմ զոր այս նաւը պիտի տանի օտար ափեր, զիս կը ցնցէ ուժնօրէն ու սարսափին»:³⁹

Յետոյ կը բացատրէ ու կը մեկնաբանէ.

«La mère anonyme vit cloîtrée chez elle et ne veut absolument pas avoir de contact avec le monde extérieur. Nous retrouvons le thème de la vie morte ou de la mort comme vie: ”Nos jours meurent lentement et continuellement (...) Il est douloureux d’être le spectateur de sa propre progression vers la mort, lorsque le chemin est étranger, les rives sont étrangères, étrangère est la langue”».⁴⁰

«Անանուն մայրը փակուած կ’ապրի ու բացարձակապէս կը մերժէ շփում ունենալ արտաքին աշխարհին հետ: Կը վերագտնենք մեռեալ կեանքի կամ մահուան նմանող կեանքի թեման. “Մեր օրերը կը մեռնին դանդաղ ու տեւականօրէն (...) Ցաւակին բան մըն է ականատես ըլլալը դէպի մահ մեր անդադար յառաջացումին, երբ մանաւանդ ճամբան օտար է, ափերը՝ օտար, ու օտար՝ լեզուն”»:⁴¹

³⁷ *Յրանսահայ գրականութիւն*, էջ 353: (Թրգմ.ծանօթ.) Խօսքը Փայլակ Միքայէլեանի *Արեւ Արեւ* գիրքին մասին է (1933):

³⁸ *Cinquante ans*, էջ 266:

³⁹ Կետրոս Զարոյեան, *Սեւ ու ճերմակ* (լոյս տեսած Փարիզ 1941ին), էջ 113:

⁴⁰ *Cinquante ans*, էջ 266:

⁴¹ *Յրանսահայ գրականութիւն*, էջ 517:

Երկրորդ երեսակը կը վերաբերի ներկային մէջ աղէտի խախտող ազդումներուն: Ասոնք քայքայուած ընտանիքին մէջ՝ կը վնասեն ինքնապատկերին, առարկային հետ յարաբերութեան, տարածութեան եւ ժամանակին հետ կապակցութեան: Ահաւասիկ ինչ կը գրէ Պըլտեան այս մասին.

«Les survivants de la catastrophe n'ont, en fait, pas échappé à ses effets pervers. La survie à l'étranger aboutit à la folie ou à l'aliénation.»⁴²

«Chahnour montre avec précision le processus de décomposition de ce qui est groupe. Ce qui est propre à la catastrophe, c'est sa puissance de désintégration (...) La fonction d'un tel développement est de faire du présent une trace. Tout le présent est trace de la catastrophe, non plus en tant qu'événement passé, mais en tant que réalité actuelle. Ce qui vient après la catastrophe constitue l'achèvement de la catastrophe comme puissance de décomposition des liens (...) On peut dire que chez Chahnour l'événement catastrophique est effacé et en même temps, il est transporté, transféré ailleurs. Aussi la trace est-elle à la fois référence au passé et réinterprétation du présent.»⁴³

«Աղէտէն վերապրողները իրականութեան մէջ անոր յոռի հետեւանքներէն փրկուած չեն: Օտարութեան մէջ վերապրումը խելագարութեան կամ ալլացումի կը տանի»:⁴⁴

«Շահնուր ճշգրտօրէն ցոյց կու տայ խումբ ըսուածի քայքայումին ընթացքը: Աղէտին յատկանշական բնոյթը քայքայելու կարողութիւնն է: (...) Նման հատուածի մը պաշտօնը գրութեան մէջ ներկան հետքի մը վերածելն է: Աղէտի հետքին, այլեւս ո՛չ իբրեւ անցեալի դէպք մը, այլ՝ որպէս ներկայի իրականութիւն: Ինչ որ կու գայ աղէտէն ետք կը կազմէ աղէտին կատարումը, աւարտը իբրեւ համայնքի կապերու քակտումի գորութիւն: (...) Կարելի է ըսել թէ Շահնուրի մօտ աղիտակի անցեալը սրբուած է եւ նոյն ատեն փոխադրուած է այլուր: Ուստի՝ հետքը թէ՛ յղում մըն է անցեալին գացող, թէ՛ ներկայի վերամեկնաբանութիւն»:⁴⁵

---

⁴² *Cinquante ans*, էջ 195:

⁴³ *Cinquante ans*, էջ 214-215:

⁴⁴ *Պրանսահայ գրականութիւն*, էջ 381:

⁴⁵ *Պրանսահայ գրականութիւն*, էջ 418-419:

Կտակ մը որ կարելի է վերծանել միայն օտար համայնարանէ ներս

Այս վկայութիւնները, ուր գրութիւնը կը յաջողի վսեմացնել ներքին մահացու բրտութիւններ, կտակ մը կը հանդիսանան, ժառանգորդներուն մեծապէս թանկագին ընթածիրի մը կտակը: Որովհետեւ, մասնաւորապէս Նարդունիի եւ Սարաֆեանի մօտ, աղիտալի գոյավիճակին ամբողջական շրջումը պարփակող ընթածիր մըն է ան: Այսպէս՝ Սարաֆեան կրաւորական դիրքը կը շրջէ ու կը վերածէ ներգործական կեցուածքի, օգտուելով փոխաբերութեան կատարած գործէն ու դիմելով խաղասէր երեսակայութեան:

«Cette génération doit savoir l'exceptionnelle chance que lui donna la malchance nationale, l'émigration (...) Notre patrie nous a échappé, elle a glissé sous nos pieds nous projetant à la mer. Mais c'est la meilleure occasion pour apprendre à nager. Il ne nous reste qu'à plonger sans trop réfléchir et sans peur.»⁴⁶

«Այս սերունդը պէտք է գիտնայ բացառիկ բախտը որ ազգային դժբախտութիւնը տուաւ իրեն՝ գաղթը: (...) Փախաւ, սահեցաւ մեր հայրենիքը մեր ոտքերուն տակէն, ծովին տալով մեզ: Բայց լաւագոյն առիթն է աս՝ լողալ սորվելու: Մեզի կը մնայ սուգուիլ, առանց երկար բարակ չափելու, առանց վախի»:⁴⁷

Կենանար հողին կորուստը արձանագրելով բանաստեղծական փոխաբերութեան եղանակով, Սարաֆեան կը յաջողի ոչնչացնող շփոթանքը շրջափոխել եւ վերածել մարգական սխրագործութեան. այդ ձեւով կը դառնայ հրահրող հայրական կացիչ մը, որ ապագան կը բանայ իր գաւակներուն, ու անոնց կը կտակէ անհրաժեշտ գուարթախոհութիւնը, երեսակայութիւնը եւ մարտահրաւերին կենսունակութիւնը, որպէսզի կարենան դիմագրաւել իրենց կեանքին առաքելութիւնը, հոս, հիմա: Ու Սարաֆեանին յղուելով՝ հեղինակը կ'ըսէ. «C'est au contact des "éléments étrangers" qu'un peuple devient soi-même» («Օտար տարրեր» ու հետ շփուելով է որ ժողովուրդ մը ինքզինք կ'ըլլայ»)⁴⁸: Աւելի ուշ կ'ամփոփէ այս մտածումը հետեւեալ ձեւով.

⁴⁶ *Cinquante ans*, էջ 55:

⁴⁷ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 127-128: (Թրգմ. ծանօթ.) Նիկողոս Սարաֆեանի այս տողերը լոյս տեսած են *Զուարթնոց* հանդէսին մէջ, Փարիզ, 1929, թիւ 2, էջ 71-72: Վերատպուած *Տեսարանները, մարդիկ եւ ես* հատորին մէջ (Գրիգոր Պըլտեանի խմբագրութեամբ եւ յառաջաբանով), Մատենաշար «Երկ», Երեւան, 1994:

⁴⁸ *Cinquante ans*, էջ 187: *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 370: (Թարգմանութիւնը՝ թերեւ մը փոխուած):

«Le Soi ne devient Soi qu'en passant par l'Autre. Sans ce passage le Soi est menacé de mort (...) C'est en devenant diasporique, en adoptant l'Autre que l'on devient Soi. L'identité est un devenir.»⁴⁹

«Կ'ըլլամ ինքզինքս միմիայն Այլէն անցնելով: Եթէ չկատարենք այս անցքը՝ մահուան սպառնալիքին դէմ յանդիման կը գտնուինք (...): Սփիւռքի ըլլալով է, Այլը որդեգրելով է որ կ'ըլլանք ինչ որ ենք: Ինքնութիւնը ընթացք մըն է, լինելութիւն մը»:⁵⁰

Իսկ Գրիգոր Պըլտեանին հատորը կը փակուի հետեւեալ եզրակացութեամբ, որ պիտի ըլլայ նաեւ մե՛րը.

«Ni dans les cercles fermés du Proche-Orient, ni dans les vastes étendues des villes américaines, le processus d'ouverture sur le monde ne semble avoir été engagé d'une manière aussi décisive qu'en France (...) En fait, *là où la confrontation avec le monde environnant a été la plus dangereuse et la plus altérante, c'est là que la littérature semble avoir été la plus féconde* (...) Si l'exil a été un malheur, les écrivains de France, quant à eux, en ont fait, par leurs œuvres une chance.»⁵¹

«Ո՛չ Միջին Արեւելի փակ շրջանակներուն, ո՛չ ամերիկեան քաղաքներու արձակութեան մէջ աշխարհին բացուելու հոլովոյթը այնքան վնասակար չէն ձեռնարկուած ըլլալ կը թուի, որքան Ֆրանսայի մէջ: (...) Արդարեւ՝ *հոն ուր շրջապատի աշխարհին հետ առնակատումը ամենէն զօրաւորը, ամենէն վտանգաւորը եւ ամենէն այլացնողը եղաւ, հոն ալ կը թուի թէ գրականութիւնը բեղմնաւորը դարձաւ:* (...) Եթէ ահապէս դժբախտութիւն մըն էր, այդ գրողները զայն բախտաւորութեան մը վերածեցին իրենց երկերով»:⁵²

⁴⁹ *Cinquante ans*, էջ 379:

⁵⁰ *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 736-737: (Թրգմ. ծանօթ.) Թարգմանութիւնը թեթեւ մը փոխեցինք, հաւատարիմ մնալով ֆրանսերէնին (փոխանակ գրելու՝ «Եթէ չկատարէ այդ անցքը», թարգմանիչը գրեր է՝ «Այս անցքին մէջ...»): Պէտք է աւելցնել որ այս տողերը գրուած են Պըլտեանին կողմէ որպէս արձագանգ *Ան-դաստան* տարեգրքի 3րդ համարին մէջ լոյս տեսած Վեհագատի (Արծիւ Իւլիւս-պէյեան) մէկ յօդուածին, որուն վերնագիրն էր՝ «Ներկան եւ իր զգայարանքը»:

⁵¹ *Cinquante ans*, էջ 436:

⁵² *Ֆրանսահայ գրականութիւն*, էջ 840:

Եւ մեր հաշուոյն պիտի աւելցնենք. այդ բախտաւորութիւնը իր կարգին կրցաւ ապագայ մը ունենալ միմիայն որովհետեւ փոխանցող մը գիտցաւ տեղ գրաւել նախորդ սերունդներուն կողմէ վտանգաւոր կերպով դիմակայուած այս այլացնող աշխարհին հաստատութիւններուն մէջ:

Վերի օրինակները պատկերաւոր ձեւով գաղափար մը կու տան երրորդի գործառոյթին մասին, եւ ուրեմն *յաւելեալ* գաղափար մըն ալ երկրի *դպրոցական* (բոլոր մակարդակներուն վրայ՝ նախակրթարան, երկրորդական, համալսարանական) հաստատութիւններու խաղացած դերին մասին փոխանցումի գործողութեան մէջ: Բոլոր այդ օրինակները կը մատնանշեն ի հարկէ այլի մշակոյթէն անցք մը, որ կը հրահրէ սեփական մահացած մշակոյթին գիտակցութիւնը ու ասոր նշխարները հաւաքելու ցանկութիւնը: Կարելի է նաեւ այդպիսի ժառանգութիւն մը փոխանցելու համար այլի լեզուէն անցնելու անհրաժեշտութիւնը բացատրել ուրիշ ձեւով, դիմելով այս անգամ փիլիսոփայութեան մտածողական ստորոգութիւններուն, մտածելու համար որեւէ փոխանցումի եռամակարդակ կառուցուածքը: Ահաւասիկ ինչ կը գրէ այս մասին Տանի-Ռոպէր Տիւֆուր.

«Pour que la transmission d'une histoire soit certaine, écrit Dany- Robert Dufour il faut en effet qu'elle soit *entendue* d'un autre par l'un, *dite* (traduite/trahie) par le même, et *ré-entendue* par un troisième. (...) La notion de transmission d'une histoire peut prendre deux valeurs inverses : soit elle implique une suite de *trois allocutions*, soit elle renvoie à une succession de *trois générations*. (...) dans le second cas, la succession se rapporte à mon existence dans son rapport à celle de mon ascendant et à celle de mon descendant.»⁵³

«Որպէսզի պատմութեան մը փոխանցումը ըլլայ վստահելի, պէտք է մէկը չսէ գայն ուրիշէ, պէտք է այդ մէկը չսէ գայն (թարգմանէ, դաւանանէ), եւ պէտք է երրորդ մը չսէ գայն: (...) Պատմութեան մը փոխանցումին հասկացութիւնը կրնայ երկու հակադիր արժէքներ ստանալ. կամ կ'ենթադրէ երեք յաջորդական արտաբերումներ, կամ ալ երեք յաջորդական սերունդներ (...): Երկրորդ պարագային՝ յաջորդականութիւնը կը վերաբերի իմ գոյութեան, կապի մէջ դրուած ինձմէ առաջ եկած եւ ինձմէ ետք եկող սերունդներուն հետ»:

⁵³ Տիւ Դանի-Ռոբեր Դուֆուր, *Les Mystères de la trinité* [Երրորդութեան խորհուրդները], Bibliothèque des Sciences humaines, Gallimard, 1990, էջ 157:

Վարկածս ուրեմն այն պիտի ըլլայ, որ ցեղասպանութենէ մը ետք մէկու մը մօտ որ ուրիշէ մը – վերապրողէն – կրցած է լսել անոր մէջ բոյն շինած անցեալը՝ պէտք է կազմուի *օտար* լեզուով արտասանուած խօսքով-թարգմանութեամբ-դաւանանութեամբ՝ պատմութիւն մը զոր ի՛նքը կարենայ ծայրէն լսել, ու իրեն հետ նաեւ՝ օտար մշակոյթին պատկանող խօսակիցը: Կամ ալ, եթէ ընդունինք որ

«l’allocution actuelle suppose toujours une allocution antérieure, puisque le « je » qui parle ne tient sa position d’allocuteur actuel que d’avoir été un allocutaire précédent (...) Il faut donc au minimum trois allocutions (...) pour qu’une histoire soit transmise. Au cours de cette transmission, l’allocutaire de référence aura parcouru toutes les possibilités d’indexation – ce parcours s’établit selon la suite : tu, je, il.»⁵⁴

«այժմեան ելոյթը միշտ կ’ենթադրէ նախկին ելոյթ մը, քանի որ խօսող “ես”ը իր ելոյթ ունեցող դիրքը կը պարտի նախապէս ելոյթ ունեցած ըլլալուն: (...) Որպէսզի պատմութիւն մը փոխանցուի, (...) անհրաժեշտ են առնուազն երեք ելոյթներ: Այս փոխանցումին երկայնքին՝ խնդրոյ առարկայ ելոյթ ունեցողը ցուցակագրական բոլոր դիրքերը գրաւած կ’ըլլայ մէկ առ մէկ. *դուն, ես, ան* շարքով»:

Ժառանգորդը ինքն իրեն համար պէտք է կազմէ, շնորհիւ օտար լեզուէն իր շրջանցիին, «Ես» մը որ ի վիճակի ըլլայ իր ժառանգութեան մեռեալներուն «Դուն» ըսել եւ միեւնոյն ժամանակ ի վիճակի ըլլայ այդ մեռեալները միւսներուն փոխանցել որպէս «Անոնք»: Շնորհիւ այս խորհրդանշական փոխակերպութեան, պէտք է ուրեմն կազմուի «Ես» մը որ ի վիճակի ըլլայ վերջապէս իր մեռեալներու սուգը ի կատար ածել: Սուգի ազատագրող աշխատանքը կրնայ կատարուիլ միմիայն այլ լեզուին *հովանաւորութեամբ*⁵⁵:

Օտար լեզուէն շրջանցիի այս բեղմնաւորութիւնը, նոյնքան փոխանցումին համար որքան՝ հետազօտութեան, կը վերաբերի թերեւս նաեւ անգիտակիցի ոլորտին, քանի որ բժշկագիտութենէն «մեծ շրջանցք» մը կատարելով է որ Ֆրոյտ, գերզանց *հետազօտողը*, կրցած է իր «առաջին արեւելումը» վերագտնել, այսինքն՝ «փիլիսոփայական իմացութիւն»ը, ու անոր շնորհիւ՝ մենք ալ իր մտածողութեան լայնահուն նորարարութեան պարտական ենք:

⁵⁴ *Les Mystères de la trinité*, անդ:

⁵⁵ Տե՛ս Janine Altounian, *La Survivance. Traduire le trauma collectif* [Վերապրումը: Թարգմանել հաւաքական հոգեխոցը] (նախաբան եւ վերջաբան՝ P. Fédida, R. Kaës), Dunod/ Inconscient et culture, Փարիզ, 2000, էջ 38:

«Quand j'étais jeune, je n'ai jamais connu d'autre désir profond que celui de la connaissance philosophique» (Lettre à Fliebu du 2 avril 1896), «Je suis devenu médecin par suite d'une déviation de mon dessein originel, qui m'a été imposée, et le triomphe de ma vie consiste à avoir retrouvé, après un grand détour, l'orientation initiale»⁵⁶.

«Երբ երիտասարդ էի, փիլիսոփայական իմացութեան զատ ուրիշ խորունկ ցանկութիւն չեմ ունեցած» (Քաղուած Ֆլիսին գրուած նամակէ մը, 2 Ապրիլ 1896): «Բժիշկ դարձայ որովհետեւ սկզբնական նպատակէս ստիպողաբար շեղեցայ, եւ իմ կեանքիս մեծ յաղթանակը այն եղաւ որ երկարատեւ շրջանցքէ մը ետք՝ կրցայ առաջին արեւելումս վերստին ձեռք առնել»:

Ֆրոյտին կողմէ ստեղծուած հետախուզութեան մեթոտը, որ մանկութեան առաջին ժամանակներու հետքերը կը յայտնաբերէ, պարտական է իր՝ զանազան առումներով ախորժուած ստեղծողի ընտանութեան, ի միջի այլոց հողային եւ հոգեկան բազմաթիւ «տեղափոխումներ»ուն եւ «յետամղումներուն» հետ:

Հետաքրքրական է անդրադառնալ այն իրողութեան որ յետ-հոգեխոցական ժառանգութիւններէն անկախ՝ այդ մեթոտաբանութիւնը ի զօրու է տեղափոխումի երկու ուղղութիւններով. այսպէս օրինակ՝ Ֆրանսուա Ժիլիէն չինագէտը, վերջերս Ֆրանսայի մէջ օտար ուսանողներու հետազօտական աշխատանքներուն նուիրուած գիտաժողովի մը ընթացքին՝ կ'ըսէր որ ինքը ուզած էր հին Զինաստանի մշակոյթը ուսումնասիրել «գտնելու համար արտաբնութեան դիրքաւորում մը, եւ այդ ձեւով՝ եւրոպական մտածողութիւնը դիտել աւելի լայն հորիզոն մը բացող հայեցակէտէ մը», եւ կ'աւելցէր. «Երբ կը խօսինք մշակոյթներուն միջեւ տրամախօսութեան մասին, “տրամախօսութիւն” բառին երկու բաղադրիչներուն պէտք է լսել իրենց ուրոյն իմաստով: Տրամ, այսինքն՝ զատուիլ պէտք է, դիմադրիմութիւն մը պէտք է, դէմ դիմաց ըլլալ մը: Անհամաձայնութիւն մը պէտք է: Հետաքրքրականը՝ հեռանալու

⁵⁶ Տե՛ս Sigmund Freud, «La question de l'analyse profane», *Oeuvres Complètes de Freud*, XVIII, Paris, PUF, 1994, էջ 81: (*թրգմ. ծանօթ.*) Բնագիրը լոյս տեսած է գիրքով 1926ին, վերնագիր՝ *Die Frage der Laienanalyse. Unterredungen mit einem Unparteiischen* [Ոչ-մասնագէտի կողմէ կատարուած վերլուծութեան խնդիրը: Խօսակցութիւն անկողմնակիցի մը հետ], *Gesammelte Werke* XIV, էջ 207-296:

այդ հնարաւորութիւնն է, այն է որ բեղուն կը դարձնէ մօտեցումը. անհարթութիւն յառաջացնող “տրամ”ը»⁵⁷:

Այս շրջանցքը կամ այս տեղափոխումը կ'ենթադրէ ուրեմն որ «անհամաձայնութիւն» մը գոյանայ, լարուածութիւն մը, մինչեւ իսկ փոխադարձ անգիտութիւն մը երկու մշակոյթներուն միջեւ, որ տարատնկուածներու ժառանգորդ հետազօտողը ինքն իր մէջ իրարու հետ պիտի խօսեցնէ, անոնց միջեւ «տրամախօսութիւն» մը ստեղծելով: Հետազօտողի աշխատանքին նպաստաւոր այդ վիճակը անհրաժեշտ է նաեւ երբ խօսքը ջնջուած ժառանգութիւն մը հաւաքելու եւ ստանձնելու մասին է, ու երկուքն ալ կը հպատակին հաստատութեանական կերպաւորումին, որմէ դուրս անկարելի է այդ ժառանգութիւնը փոխանցել:

---

⁵⁷ Տե՛ս François Jullien, «Étudier, chercher ailleurs : Les étudiants étrangers dans l'université française» [Այլուր ուսում առնել, հետազօտել. օտար ուսանողները ֆրանսական համալսարանի պատերէն ներս], բացման խօսք, 9 Հոկտ. 2003: Լոյս տեսած է գիտաժողովին զեկոյցները հաւաքող հատորին մէջ՝ *Cité débats*, Cité internationale universitaire de Paris, 2004, էջ 30, 47: